

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יט, תשכ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

למקורן של שתי תופעות בתחביר לשון הספרות*

א. „שכחתי שעדיין יש למלה זו בעולם” (ש״י עגנון)

לפנינו ארבע עדויות לתופעת תחביר מיחדת במינה:
במשפטים, שאוגדם 'יש' או 'היה', באה לפני הנושא מלת-
היחס 'ל':

1. אמרתי לה ראי גברתי ראי, אדם זה שעומד לפני
יודע מה בלבה של גברתי ויודע מה מבקשת גברתי לומר
לי. אמרה אראלה חוששתני שמא יתבדה. אם כן אומר
לה. רוצה היא ליכנס לביתה ולומר לי שלום. אם כן טעה
מר. אני רציתי לומר לו להתראות. טעות היתה בידי.
שכחתי שעדיין יש למלה זו בעולם (עגנון, אורח נטה
ללון, סוף פרק מ"א, עמ' רצ"ו במהדורת ת"ש).

2. שיצלינג שהיה עיף מן השינה המדומה קם וחלץ את
עצמותיו ואמר חבל שמשה רבינו לא כתב את התורה
גרמנית ולא עשאה בחרוזים. אמר לייבטשי מה זה עולה
על דעתך מר שיצלינג, והלוא בימיו של משה לא היתה
עדיין לשון אשכנז בעולם. אמר שיצלינג אם כן אני מצטער
על שיש לזו בימינו (שם, פרק נ"ה, עמ' ת"ט. במהדורות
המאוחרות הנוסח הוא: בימיו של משה עדיין לא היתה
(כו').

3. וכששמעו שנתמנה מנפרד מרצה באוניברסיטה העברית

* לעלי איתן בן השישים — בברכה.

שבירושלים היו תמיהים שיש בירושלים אוניברסיטה, וכששמעו שמרצים בה בעברית היו תמיהים שעדיין ישנה לזו בעולם (עגנון, פרק חדש מתוך "שירה", ספר שלישי א'. נתפרסם בעיתון "הארץ", 28.7.67).

4. מי שאומר בפיו פסוק עברי כיצד הוא פוסקו התינח פסוק של לשונות בני המערב הלועז פוסקו לפי כתבו שבשעה שנתייסדה להם לשון הפה כבר היה לכתב בעולם נמצא הדיבור הולך אצלם אחר הכתב והנקודה סימן להם להפסקת הקול אבל בלשון עברי שקדם דיבורו את כתבו הכתב הולך אחר הדיבור וכל פסוק מעיקרו פיסוקו בדיבור (אהרון מירסקי, כיצד פוסקים, "הארץ", 24.2.56. בסוף המאמר באה הערה זו: בכוונה תחילה לא ניתנו סימני פיסוק במאמר הזה כדי לעשות גם איתו גופו דוגמא לבחינת עניינו).

מקור אפשרי ללשונם של אחרונים הוא המסופר בתלמוד בבלי מסכת שבת דף ל"ג ע"ב ואילך:

פתח ר' יהודה ואמר: כמה נאים מעשיהן של אומה זו. תקנו שווקים תקנו גשרים תקנו מרחצאות. ר' יוסי שתק. נענה רשב"י ואמר: כל מה שתקנו לא תקנו אלא לצורך עצמן. תקנו שווקין להושיב בהן זונות, מרחצאות לעדן בהן עצמן, גשרים ליטול מהן מכס. הלך יהודה בן גרים וסיפר דבריהם ונשמעו למלכות. אמרו: יהודה שעילה יתעלה. יוסי ששתק יגלה לציפורי. שמעון שגינה יהרג... נפק לשוקא חזייה ליהודה בן גרים אמר: עדיין יש לזה בעולם. נתן בו עיניו ועשאו גל של עצמות.

וכן מצינו במסכת חולין דף פז ע"א:

אמר רבי יצחק: עדיין ישנה לאותה משפחה בין גדולי רומי וקוראין אותה משפחת בר לויאנוס.

מה הסברה של תופעה זו? פרופ' יהושע בלאו כותב במאמרו "עיונים בתחבירה של לשון המקרא" (ספר טור-סיני, תש"ך, עמ' 146 ואילך): "... 'היה ל' הורגש לפי הקשם של פעלים יוצאים מעין 'אחז', 'החזיק', 'ירש', כפועל יוצא ונושא ההיסטורי כמושא ישר... ובאמת מצויים אף כתובים, שבהם מוצרך נושא ההיסטורי של 'היה ל' ע"י סימן המושא הישר 'את'¹... כתובים אחרונים אלו, המכילים 'את' לפני הנושא ההיסטורי של 'היה ל'... מלמדים אותנו... כי הנושא ההיסטורי חדל להיות מורגש כנושא ונהפך למושא של 'היה ל'."

מעין התהליך, שפרופ' בלאו מתארו בלשון המקרא, התרחש, לדעתי, גם בלשון הבבלי² בהבדל זה: תחת 'את' כבדוגמאות שמן המקרא באה כאן מלת 'ל'. ועוד: בדוגמאות שמן המקרא הנשוא הוא פרסונאלי 'לו', 'למנשה', ואילו כאן תיאור מקום 'בעולם', 'בין גדולי רומי', או תיאור זמן³.

1. כאן באות העדויות מן המקרא, כגון: ואיש את קדשיו לו יהיו (במדבר ה, ?).

2. נראה שתופעה זו מוגבלת בעיקר ללשון הבבלי, אולם דבר זה טעון בדיקה. השאלה, אם התפתחות פנימית יש כאן, או השפעת לשון זרה, אינה מענייננו כרגע.

3. כגון: רבי מאיר סבר אין לשכירות אלא לבסוף ורבנן סברי יש לשכירות מתחילה ועד סוף (בבלי, ב"ק דף צט ע"א); א"ל רב חביבי מחזנאה לרב אשי ש"מ אינה לשחיטה אלא לבסוף דאי ישנה

אם נכון הסבר זה, הרי ההבדל שבין 'יש לזה בעולם'
'ובין 'יש את זה בספר' 4 אינו אלא ההבדל שבין 'אהב את'
'ובין 'אהב ל', דרך משל 5.

ב. "לא איש בני ויתנחם בהבל" (ס' יזהר)

'הה — אומר צ'יבי — סחבתי כמו חמור' — ומעתיק את
המקלע לכתפו האחרת יצא בצעד גדוש קדימה, והשיג
את בני, ופנה ואמר לו: 'אל תכעס, יתנו לך הצובה
אחרת!' — אלא שלא איש בני ויתנחם בהבל.
'איך שוכחים!' צווח בני מתחת כפיפות משאו (ס' יזהר,
ימי צקלג עמ' 264).

דבריו של יזהר מעלים את זכר המקרא במדבר כג,
יט: לא איש אל ויכזב ובן־אדם ויתנחם; אלא שיש הבדל
ביניהם נוסף על שינוי הוראת הפועל 'ויתנחם'. פסוקו של

לשחיטה מתחילה ועד סוף כיון דשחט בה פורתא אסרה (שם, דף עב
ע"א) ועוד דוגמאות הרבה כיוצא באלו.

4. ראה חיים רוזן, עברית טובה, תשי"ח, עמ' 30. אין מחבר
רשימה זו בא להורות הלכה בעניין 'כשרותם' או 'פסילותם' של מבעים
מעין אלה בלשון הדיבור.

5. תודתי לד"ר עוזי אורנג, שהסב את תשומת לבי למאמרו של
אהרן מירסקי, לפרופ' מירסקי שהואיל להמציא לידי מאמר זה, וכן
לתלמידי החוג ללשון העברית בביה"ס הגבוה להשתלמות מורים בתל-
אביב בשנת הלימודים תשכ"ז, שהגעתי על ידיהם אל העדות במסכת
שבת.

מקרא מכיל משפט זיקה מתאר¹: האל אינו איש, ומשום כך אינו מכוב, שהרי איש דרכו שהוא מכוב². פסוקו של יזהר מכיל משפט זיקה מצמצם: בני הוא איש, אולם לא מסוג המתנחמים בהבל. הבדל זה שבתוכן משפט הזיקה נובע מן השוני שבתוכן נושאו של המשפט העיקרי: אֵל=לא איש / בני=איש. על אף השוני בתוכן דבק יזהר במבנה הפסוק שבמקרא, אולם יש שהוא מגוון בו גווני דקים ומודרגים, עד כי קשה להכיר בסופם את דוגמת המקור.

א.

ואולם	לא	איש	גידי	וישעה אליהם. ³
אבל	לא	איש	בני	ויגיד דבר. ⁴
אלא ש-	לא	איש	בני	ויתנחם בהבל. ⁵
_____	לא	איש	שואל	ויירגע או... ⁶
אף כי	לא	איש	פינון	והיתולים עמו, ⁷

1. ראה ע' איתן, על שימוש הלואי ומשפט-הזיקה, לשוננו לעם, קונטרס ל"ד, כסליו תשי"ג, עמ' 3-8.
2. "לעתים קרובות מצויה ו' החיבור, שהיא החיבור הפשוט ביותר, במקום קשר מפורש יותר, כך באה ו' החיבור... במקום קשר של כוונה ותוצאה (=כדי ש, באופן ש)... כגון: לא איש אל ויכוב ובן־אדם ויתנחם (במ' כנ 19) — באופן שיכוב, שיתנחם" (אוצר לשון המקרא, כרך ב', ירושלים תש"ך, עמ' 435).
3. ימי צקלג עמ' 36.
4. ימי צקלג עמ' 226.
5. ימי צקלג עמ' 264.
6. ימי צקלג עמ' 317.
7. ברגלים יחפות עמ' 18.

ב.

אבל	לא	צ'יבי	איש	וימתח באפס-יד, ⁸
אלא-ש-	לא	דויד	הוא	וישעה לעצות איש, ⁹
_____	לא	ספי	_____	שיתעתע אנשים! ¹⁰

ג.

אפס	מי	איש	כאן	ויתכוון לשמוע או להשיב, ¹¹
אבל	מי	_____	כאן	וישעה אל חבלי זריחתה... ¹²
_____	מי	_____	כאן	ולא איכפת לו לרוץ... ¹³

בקבוצת הדוגמאות הראשונה (א) יש התאמה מלאה למבנה הפסוק המקראי, ורק בדוגמה האחרונה סטה הסופר סטייה קלה מדוגמת המקור: משפט הזיקה הוא משפט שמני. בקבוצת הדוגמאות השנייה (ב) הוחלף סדר הנושא והנשוא במשפט העיקרי. אפשר שחילוף זה בא להצמיד את הזוקק 'איש' אל משפט הזיקה (הדוגמה הראשונה). בדוגמה השנייה משמש הכינוי 'הוא' נשוא במקום שם-העצם 'איש'. טעם השינוי הוא סגנוני, שכן מלת 'איש' נמצאת במשפט הזיקה. בדוגמה השלישית הושמט הנשוא כליל, כנראה מהטעם האמור לעיל. אולם השמטה זו מערערת את זיקת המבנה בדוגמה שלפנינו אל דוגמת המקור, ומשום כך בא כאן השעבוד המפורש 'ש' במקום ו' החיבור הסתמית. בקבוצה האחרונה (ג) משמש במשפט העיקרי כינוי

9. ימי צקלג עמ' 128.

8. ימי צקלג עמ' 161.

11. ימי צקלג עמ' 374.

10. ימי צקלג עמ' 492.

13. ימי צקלג עמ' 630.

12. ימי צקלג עמ' 353.

השאלה 'מי' במקום הנושא המפורש, שהוא לעולם שם-עצם פרטי בשתי הקבוצות הראשונות. בסוף המשפט העיקרי נוספה מלת 'כאן' (מלה שאיננה במקרא). בשתי הדוגמאות האחרונות הושמט הנשוא 'איש', אולם בזכות הוספת 'כאן' אין השמטה זו מערערת את יכולתו לשאת את משפט הזיקה, בלא שתוחלף ו' החיבור במלת שעבוד מפורשת. הצירוף 'מי כאן' מעלה את זכר המשנה דמאי ד, ו: «הנכנס לעיר ואינו מכיר אדם שם, אמר: מי כאן נאמן? מי כאן מעשר? ... מי כאן מוכר ישן?»

ד ב י ר ד ו

מלשונו של רבי שלמה אבן גבירול

א. נְדִיבָה = נִפְשׁ

רבי שלמה אבן גבירול, בתיאור יחסו לרעיו, כותב:

וּבְכִבְדִי וּבְכִסְלִי	וּבְלִבִּי מְדוֹרֵת אֲשׁ
— וְהָאֵל עַד אָמַת עָלִי —	עָדִי אָתָּן לְמַרְעִי
בְּזֹאת עֵינֵי וְלֹא כִלִּי	נְדִיבָתִי, וְלֹא רָעָה

(«נטש לו», 13—15)

ופירשו ביאליק ורבניצקי במהדורתם (ספר שני, 33): «והחכמה כאש בוערת בכל קרבי ולא אשקוט עד אשר אתן את נדיבתי, כל' חלק מחכמתי לרעי וחברי, ועיני לא תצר בהם בדבר זה. 'והאל עד אמת עלי' הוא מאמר המוסגר».